

Indoeuropeistiikan uusi avaus Helsingin yliopistossa

■ JUHA JANHUNEN

Jouna Pyysalo: *System PIE: The Primary Phoneme Inventory and Sound Law System for Proto-Indo-European*. Institute for Asian and African Studies 2013. Elektroninen verkkoversio: <http://hdl.handle.net/10138/41760>

Helsingin yliopistossa tarkastettiin 22. marraskuuta 2013 Jouna Pyysalon indoeuropeistiikan alaan kuuluva väitöskirja, lyhyeltä nimeltään *System PIE*. Harva väitöskirja on jo ennen väitöstä herättänyt niin paljon huomiota — ja jopa tunteita — kuin tämä työ. Jo ennakkotarkastajat olivat keskenään eri mieltä työn merkityksestä, ja myös tiedekuntakäsittelyssä ilmeni yllättäviä käännteitä, joten tarvittiin sekä ylimääräinen ennakkotarkastuslausunto että kaksinkertainen tiedekuntakäsittely ennen kuin työ sai painoluvan. Lopputuloksen puolueettomuuden varmistamiseksi vastaväittäjäksi kutsuttiin ennakkotarkastajista riippumaton asiantuntija, maailmankuulu kielentutkija Lyle Campbell Hawaiilta. Vaikka väitöksen ala on hyvinkin eksklusiivinen, yleisöä väitöstilaisuudessa oli harvinaisen runsaasti.

Syynä väitöskirjan saamaan huomioon on se, että se sisältää uusia tulkintoja aksioomina pidetyistä vanhoista totuuksista. Indoeuropeistiikka eli vertaileva indoeurooppalainen kielentutkimus on ala, joka kehittyi varsinaisesti Saksassa 1800-luvun kuluessa, mutta on sittemmin levinnyt kaikkiin

merkittäviin yliopistoihin, myös Helsinkiin, jossa sillä tosin ei ole koskaan ollut vakinaista edustusta. Alan keskeinen tavoite on aina ollut indoeurooppalaiseen kielikuntaan kuuluvien kielten yhteisen kantakielen rekonstruoiminen. Yhteinen kantakieli implikoi sitä, että sitä puhui yhtenäinen väestö (kantakieliyhteisö), joka asui suhteellisen selvärajaisella alueella (alkukodissa). Tästä kysymyksenasettelusta on sittemmin tullut osa vertailevan kielentutkimuksen yleistä teoriapohjaa, jonka avulla on selvitetty myös muiden kielikuntien, muun muassa uralilaisten (suomensukuisten) kielten taustaa.

Aikojen kuluessa indoeuropeistiikka on jakautunut koulukuntiin. Kullakin koulukunnalla on joukko vakiintuneita opinkappaleita, joista luopuminen vaatii akateemista rohkeutta. Varsinaisesta koulukuntien kilpailusta ei kuitenkaan ole voinut enää vuosikymmeniin puhua, sillä lähes kaikissa Euroopan ja Pohjois-Amerikan yliopistoissa on valta-aseman saanut yksi ainoa koulukunta, jonka aksioomapohja tunnetaan nimellä laryngaaliteoria (*laryngeal theory*, LT). Laryngaaliteorian mukaan indoeurooppalaisen kantakielen konsonanttijärjestelmään kuului joukko ”laryngaaleja” eli käytännössä erilaisia ”häänteitä”. Näiden avulla katsotaan voitavan selittää muun muassa osa kantakielen paradigmaattisista vokaalivaihteluista eli niin sanotusta ablaut-ilmiöstä.

Laryngaaliteorian alullepanijana pidetään yleensä sveitsiläistä Ferdinand de Saussurea, joka jo vuonna 1879 esitti mallin ablautvaihteluiden kuvaamiseksi erillisten lisäsegmenttien avulla. Vasta 1900-luvun puolella vakiintui kä-

sitys siitä, että nämä lisäsegmentit olivat ”laryngaaleja”, ja niitä alettiin merkitä h-kirjaimen alanumerosarjalla (h₁, h₂, h₃ jne.). Hämmästyksellä oli suuri, kun samaan aikaan tulkitussa indoeurooppalaisessa muinaiskielessä heetissä todella voitiin osoittaa olleen ”laryngaaliksi” luokiteltava h-äänne. Monet pitivät tätä riittävänä todisteena koko laryngaaliteorian paikkansapitävyydestä. Katsottiin, että laryngaaliteoria oli oikein ”ennustanut” heetin kielen laryngaalin. Näin ei tosiasiaa ollut, sillä heitin laryngaali edustaa vain yhtä laryngaaliteorian ”laryngaaleista” – muista ”laryngaaleista” ei heetissäkään ole mitään jälkeä, joten niiden olemassaolo jää empiirisesti verifioimattomaksi hypoteesiksi.

Laryngaaliteoriassa onkin oikeastaan kysymys ajatusvirheestä, sillä se sekoittaa keskenään kaksi tasoa: toisaalta kielten vertailuun perustuvan kantakielen rekonstruoimisen tason (ns. ulkoinen rekonstruktio) ja toisaalta kantakielen sisältämien äännevaihtelujen mallintamisen tason (ns. sisäinen rekonstruktio). Laryngaaliteoriaa voidaan hyvällä tahdolla pitää yhtenä mahdollisena mallina kantakielen äännejärjestelmän esihistorian ja äännevaihteluiden selittämiseksi, mutta se ei missään tapauksessa ole ainoa mahdollinen malli, eikä sen paikkansapitävyyttä voida ulkoisella evidenssillä todistaa. Laryngaaliteorian ongelmana on muun muassa se, että ”laryngaaleja” sisältävät jaksot ovat niin kovin ”epäluonnollisia”. Niiden pohjalta postuloituista rekonstruktioista on tullut abstrakteja koodeja, jotka eivät voisi toimia tavallisen luonnollisen kielen äännejärjestelmässä.

Tieteenteoreettisesti laryngaaliteorian suurimpana heikkoutena on sen vahvuus. On tunnettua, että mitä vahvempi teoria on, sitä vähemmän selitysarvoa sillä on. Indoeuropeistiikka on aikojen kuluessa kehittänyt muitakin vahvoja malleja, joiden avulla kielten vertailusta tulee kovin helppoa: niihin kuuluvat muun muassa erilaiset juurenlaajennusmallit. Näitä malleja on sovellettu myös lainasanatutkimukseen, ja niiden avulla on jopa uralilaisista kielistä voitu ”löytää” koko joukko uusia indoeurooppalaisia ”lainasanoja”. Ongelmana on vain se, että ”löytäminen” näillä menetelmillä on liian helppoa. Tästä syystä sekä indoeuropeistiikassa että indouralilaisissa vertailuissa on jo pitkään ollut tarvetta palata terveen järjen kielitieteeseen: heikompiin menetelmiin ja luonnollisempiin rekonstruktioihin.

Tätä päämäärää lähtee nyt Jouna Pyysalo toteuttamaan. Hänen esikuvanaan on erityisesti 1800-luvun suuri saksalainen kielentutkija August Schleicher, mutta hän hallitsee varsin suvereenisti myös alan myöhemmin tuotetun tutkimuksen. Pyysalon tehtävä ei ole kiitollinen, sillä vaikka hän ei ole ensimmäinen laryngaaliteorian kriitikko hän on tällä hetkellä lajissaan lähes ainoa — niin vahva on laryngaaliteorian asema alan kansainvälisessä akateemisessa yhteisössä. Voimme vain kuvitella, kuinka musertava hallitsevan koulukunnan tuomio Pyysalon kerettiläisestä tutkimuksesta tulee olemaan. Pyysalo onkin varmistanut selustansa liittämällä väitöskirjatyönsä paljon laajempaan kokonaisuuteen: uuteen indoeurooppalaisen kantakielen kokonaisrekonstruk-

tion, joka on jo osittain saatavilla verkossa.

Pyysalon vaihtoehto laryngaaliteorialle on palaaminen kielten vertailuun perustuvaan menetelmäpohjaan eli perinteiseen komparativistiikkaan. Tällä menetelmällä voidaan ainakin periaatteessa välttää se tasojen sekoittamisen vaara ja ne epäluonnolliset ratkaisut, jotka laryngaaliteoriaan liittyvät. Kun ylimääräisten ”laryngaalien” tuottamat harhat rekonstruktioissa eliminoidaan, voidaan myös löytää aivan uusia ja entistä luonnollisempia indoeurooppalaisia – ja miksei myös indouralilaisia – etymologioita. Tähän tähtää Pyysalon etymologinen korpus, joka on itse asiassa käsiteltävä laajaksi tutkimusohjelmaksi. Pyysalon uusi rekonstruktio malli antaa mahdollisuuden käsitellä koko indoeurooppalainen sana-aineisto uudelleen kielikunnan eri haarojen näkökulmista käsin. Kukin kielihaura voidaan suhteuttaa kantakieleen joukolla äännelakeja, jotka ovat myös tietokone-mallinnettavissa.

Aivan valmiina Pyysalon mallia ei voi vielä pitää. Tämä johtuu osittain siitä, että hän sanomansa läpiviemiseksi joutuu paikoin tarpeettoman poleemisesti kärjistämään tulkintojaan. Painottaessaan säännöllisten äännevastavuuksien ja äännelakien merkitystä hän tulee turhaan vähätelleeksi äännelakeja vastaan toimivia voimia, joihin kuuluu muun muassa analogia. Hän ei myöskään aina ota uskottavasti huomioon sitä sisäistä tietoa, jota yksittäisten kielten rakenne antaa niiden historiasta (sisäisen rekonstruktion avulla). Ehkä pahin kauneusvirhe on se, että vaikka Pyysalo rekonstruoi kantakieleen vain yhden laryngaalien –

sen, joka on säilynyt heetissä – hän antaa tälle laryngaalille kokonaista neljä eri representaatiota (*ah, *ha, *aH, *Ha), joiden asema äännejärjestelmässä jää lopulta epäselväksi. Ongelmiin työn formulaatiossa kiinnitti huomiota myös väitöstilaisuuden opponentti, mutta onneksi ne ovat korjattavissa, osittain jopa varsin yksinkertaisella notaatation muutoksella.

Poikkeuksellisen laajuutensa ja kunnianhimoisen tehtävänasettelunsa takia Pyysalon väitöskirja toimii joka tapauksessa uutena avauksena sekä suomalaisessa että kansainvälisessä indoeuropeistiikassa. Indoeuropeistiikasta ei ole Suomessa usein väitelty. Voisi melkein sanoa, ettei koskaan aikaisemmin, sillä nykyisen tutkintojärjestelmän mukaisena maisteri- ja tohtoritason oppiaineena indoeuropeistiikka (*Indo-European Studies*) on ollut olemassa Helsingin yliopistossa vasta vuodesta 2011. Tätä ennen ala kuului kylkiäisenä Etelä-Aasian tutkimuksen (indologian) oppiaineeseen, joka puolestaan aikaisemmin kulki sanskriitin ja vertailevan kielentutkimuksen nimellä. Historiallisista syistä indoeuropeistiikka liittyy monessa muussakin maassa nimenomaan sanskriitin ja intialaisten kielten tutkimukseen, mutta kielikunnan kokonaisuuden ymmärtämiselle sen kaikki muut haarat ovat aivan yhtä tärkeitä.

Keskeinen sanoma Pyysalon väitöskirjassa on, että vertaileva kielentutkimus on eksaktia tiedettä, siis oikeastaan luonnontiedettä, jonka kohteena on ihmiskielen evoluutio ja variaatio ajassa ja paikassa. On hyvä ymmärtää, että kielen kehitystä säätelevät hyvin samantyyppiset lait kuin ne, jotka tunnemme elävästä luonnosta.

Monet biologian käsitteet ja periaatteet – esimerkiksi taksonomia, ekspansio, differentiaatio, adaptatio, sukupuut – toimivat myös kielten maailmassa. Eksakteissakin tiedeissä joudutaan aika ajoin tarkistamaan vakiintuneita totuuksia, mutta kun erimielisyydet koskevat eksakteja kysymyksiä, niihin on aina olemassa myös eksaktit ratkaisut. Nähtäväksi jää, kuinka nopeasti Pyysalon ratkaisut voittavat alaa koulukuntien välisessä kilpailussa.

Kirjoittaja on kielentutkija, joka toimii tiedekunnan edustajana Jouna Pyysalon väitöksessä.